

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

*У статті обґрунтовуються правові засади інноваційного розвитку України.
Ключові слова: інноваційний розвиток, правова ідеологія*

Недюха Н. П. Правовая идеология украинского общества: инновационный потенциал процесса социальных изменений.

*В статье обосновываются правовые основы инновационного развития Украины.
Ключевые слова: инновационное развитие, правовая идеология*

Nediukha M. P. Legal Ideology of the Ukrainian Society: Innovative Potential of the Social Changes' Process.

*The article substantiates the legal grounds of the innovative development of Ukraine.
Keywords: innovative development, legal ideology.*

Інноваційний розвиток України, перспективи інтеграції до європейських та світових структур значною мірою обумовлюються, як відомо, законодавчим забезпеченням процесу реформування науки. Маючи достатньо потужний науковий і науково-технологічний потенціал, Україна, на жаль, слабо використовує його як засіб, ресурс і потенціал розвитку: більше половини можливостей реалізується поза потребами інноваційного розвитку країни. Зазначене має своїм наслідком, як відомо, фактичну ізоляцію наукових установ від виробничої та підприємницької сфери, а відтак зумовлює переорієнтацію останньої на виконання робіт, які не є пріоритетними щодо процесу соціальних змін в Україні [1].

Прийнято вважати, що сучасна система науково-технічної інформації повинна не тільки забезпечити широкий доступ користувачів до знань, сучасних досягнень науки, патентної інформації тощо, а й надати можливість використання інформаційних технологій, розробка яких сприяє зберіганню, продукуванню та поширенню інформації. У ХХІ столітті, за оцінками ЮНЕСКО, рівня національного добробуту, адекватного світовим стандартам, спроможні досягнути лише ті країни, працездатне населення яких на 40–60 відсотків складатиметься з осіб з вищою освітою. Знання, наука, інформація перетворюються, таким чином, у ресурс розвитку, тоді як учені стають рушійною силою процесу соціальних змін.

Одним із пріоритетних завдань органічного поєднання науково-технологічного і підприємницького середовища, належного використання потенціалу науки має стати запровадження дієвої системи правового стимулювання інноваційної діяльності засобами, передусім, захисту інтелектуальної власності, податкової та амортизаційної політики, патентного та ліцензійного регулювання, венчурного фінансування тощо [2]. В цьому сенсі значні сподівання покладаються на правову ідеологію, принаймні в частині, що безпосередньо пов'язана з перспективами інноваційних змін в українському соціумі, досягненням стратегічних і тактичних завдань науково-інноваційної політики, місця в цьому процесі основних соціотворчих суб'єктів – держави, суспільства, країни, окремо взятої людини.

Водночас варто наголосити, що значення ідеології, як правової, так і політичної, суттєво зростає за умов дії колективних суб'єктів, якими є, що загальновідомо, політичні партії, інституційно визначені суб'єкти соціальної дії – держава та органи, що її уособлюють, освіта і наука, законодавча, виконавча та судова гілки влади. Адже у разі зміни останньої мають бути забезпечені наступність, послідовність та безперервність процесу, його підпорядкованість як стратегічним завданням, так і ustalеним стандартам рівня й якості життя, демократичного, інноваційно орієнтованого розвитку.

Як уявляється, зазначене цілком узгоджується з конституційними приписами: стаття 15 Основного Закону стверджує, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова». А це означає, що в Україні має бути значна кількість ідеологій, відповідно до національного політичного спектру, – правих, центристських і лівих, що цілком відповідає вітчизняним конституційним приписам.

Так само права громадянства мають бути надані, відповідно до цивілізованих стандартів життя, правовій ідеології, що дозволило б подолати одну з корінних вад вітчизняного конституціоналізму і, відповідно, утвердити нормативно-правову єдність цивілізаційного виміру України – як держави, суспільства і країни. Адже в Конституції України терміни «Україна як країна» і «Україна як суспільство» відсутні. Стаття 1 Основного Закону стверджує, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. При цьому жодного слова про Україну як країну і суспільство не задекларовано. Хоча, як відомо, «суспільство – мати держави і, відповідно, держава – дитя суспільства, продукт суспільного розвитку» [3, с. 59]. Показово, що вже на рівні громадської думки має місце розрізнення термінів «держава» і «країна». Так, за результатами соціологічних досліджень 80 % українців соромно за свою державу, а 64,1 % опитаних стверджують, що вони пишаються своєю країною менше, ніж цього б хотілося [4].

Західний досвід свідчить, що дії влади, держави в цілому мають доповнюватись і розвиватись на рівні суспільства, окремих громадян країни, повинен запускатись, зокрема, механізм самоорганізації, що сприяє досягненню синергетичного ефекту у діях держави і суспільства. Це дозволяє останньому, його складовим постати впорядкованою, стабільною соціальною системою, кожний елемент якої реалізує свою базову функцію: економіка – адаптації, держава і право – інтеграції, школа, сім'я і церква – успадкування набутого досвіду, звичаїв і обрядів, навичок і вмінь, утвердження зразків поведінки. Таке суспільство «працює» на досягнення ціннісної згоди різних соціальних груп, утверджує громадянську злагоду, солідарність та співпрацю як своєрідну основу суспільства, визначає його соціальні функції та пріоритетні орієнтири розвитку, формує коректну, соціально адаптовану та безпечну для соціального оточення модель поведінки.

В Україні держава поки що не справляється із зазначеною місією. Більше того, суспільство, що демонструє потенціал розвитку, переросло владу, яка гальмує процес соціальних, у тому числі інноваційних, змін. Відстає і наука: орієнтири розвитку, майбутнє України не отримали поки що задовільного обґрунтування.

Однією з причин недостатньої уваги держави до проблем розвитку суспільства називається визначений Конституцією України лише статус держави (стаття 1), тоді як поняття «країна» і «суспільство», «державне управління» взагалі відсутні. Українська держава, як уявляється, має поставати в єдності з суспільством і позиціонуватись як країна. На жаль, конституційний механізм цього динамічного і багатого в чому визначального процесу також не виписаний.

Що це означає з точки зору законодавця, який ухвалив Конституцію? Верховна Рада України, ухвалюючи в червні 1996 року Конституцію, виходила з необхідності забезпечення пріоритету держави у всіх сферах державного і суспільного життя, адже на той час на новостворену державу покладалась особливі функції, пов'язані, передусім, з утвердженням і розвитком України як суверенного державного утворення. Однак ситуація докорінно з того часу змінилась: Україна утвердилась як самостійна держава, фактично забезпечила своє історичне майбуття, що означає зміну соціальних пріоритетів – необхідності розвитку громадянського суспільства, правової держави і суверенної країни як обов'язкових атрибутів єдиного цілого, ім'я якому Україна.

Значущість держави як одного із соціотворчих суб'єктів розвитку, що діє в одному ряду з суспільством, його інститутами – наукою, освітою, сім'єю, церквою тощо, стає очевидною, якщо виходити із визначальних критеріїв функціонування цивілізованих країн світу, їхньої здатності до позиціонування та конструювання соціального простору, а саме: а) спроможності до втілення національних інтересів; б) мобілізації; в) здатності до соціальних змін; г) демократії та д) винагороди. Саме зазначені ознаки, їх поєднання та особливості реалізації утворюють різні типи європейських правових ідеологій.

Правова ідеологія дозволяє забезпечити цілісність вітчизняного правового простору, його системність шляхом налагодження та забезпечення процесу продукування, виробництва та застосування закону відповідно до особливостей інноваційного розвитку українського суспільства, нормативно-правового регулювання соціальних відносин, забезпечувати єдність закону і соціальної практики (що традиційно покладається на право), а також забезпечити позиціонування України як демократичної країни, правової держави та громадянського суспільства в європейському та світовому співтоваристві народів і держав. Поки що ж діяльність України пов'язується виключно з державою чи органами державної влади, тоді як роль організацій громадянського суспільства, передусім неурядових, підприємницьких структур, фізичних осіб зведена до мінімуму.

Не менш важливе завдання, що покладається на правову ідеологію, полягає в її здатності до нормативно-правового, а значить і соціально-політичного, інноваційно-технологічного конструювання вітчизняного та європейського простору відповідно до національних інтересів, а значить і формування позитивного іміджу України як держави, країни і суспільства.

У такому розумінні правова ідеологія спроможна дії влади, держави загалом доповнити соціально-інноваційним потенціалом, що дозволяє запуснути самоорганізаційні процеси в діях держави і суспільства, постати своєрідним бар'єром на шляху некритичного перенесення західних правових стандартів на вітчизняне тло, налагодити процес законотворчості в його відповідності соціальним реаліям, інноваційно орієнтованим національним перспективам розвитку, чим послугувати процесу формування внутрішньо несуперечливого правового поля, подолання його колізій та суперечностей, становлення його як системного, принаймні в контексті наближення до стандартів інформаційного суспільства [5].

Позитив системності вітчизняного правового поля вбачається і в тому, що має забезпечуватись єдність сутності та духу закону, утверджуватись поважне відношення до закону як засобу подолання чи недопущення проявів правового нігілізму, що, на жаль, проявляється в процесі реформування вітчизняної науки й освіти, практичної реалізації освітньої політики тощо.

Ознаками несформованості правової ідеології в контексті формування «суспільства знання» є непослідовність дій держави, як наголошують ЗМІ, щодо впровадження Болонської системи, яка, зважаючи на її нівелюючий характер, оцінюється вітчизняними експертами неоднозначно. Так само сумнівною є її спроможність щодо ефективного реформування національного освітнього простору як засобу забезпечення інноваційного розвитку країни, забезпечити вільне пересування студентів, а також викладачів і науковців, як це часто декларується, у межах ЄС. Кроки, що здійснені, сприймаються як спорадичні, окремішні, безсистемні, що не дозволяє їх розглядати як складову загальної стратегії реформування, становлення інформаційного суспільства в Україні.

Масштабною, за результатами моніторингу мас-медіа, є проблема зближення науки й освіти в Україні, якими продовжують опікуватись різні відомства.

Торкаючись сфери реформування місцевого самоврядування в Україні, розгляду його як суб'єкта процесу інноваційних змін ЗМІ підкреслюють важливість урахування вимог принципу субсидіарності, зокрема в редакції, поданій у тексті Європейської хартії місцевого самоуправління: «Виконання державних повноважень, як правило, повинно переважно покладатися на найближчі до громадян органи влади». Започаткована офіційним Києвом політична практика скасування районних рад суперечить європейському праву, європейським стандартам державного управління, згідно з якими делегування центром повноважень має здійснюватись на якомога нижчий рівень, що дозволяє залучити механізми соціальної самоорганізації, потенціал органів місцевого самоврядування. Зазначеним європейським принципом делегування повноважень фактично знехтувано, що може мати своїм наслідком централізацію влади, негативно позначитись як на процесах демократизації українського суспільства, так і стосунках з Радою Європи, Європейським Союзом у цілому [6].

Так само очевидно, що держава не може бути сильною, якщо вона має бідні територіальні громади, до того ж з обмеженими повноваженнями, що не може не позначитись на виконанні покладених на неї повноважень, у тому числі в частині забезпечення інноваційно-технологічного розвитку.

Системний погляд з позиції правової ідеології на сферу зовнішньої політики дозволяє стверджувати про неузгодженість стратегічних і тактичних завдань діяльності української держави в частині забезпечення інноваційного розвитку. Принаймні позаблоковий статус виглядає скоріше як тактичний хід, а не стратегічний вибір. Доречнішою уявляється політика нейтралітету України, що дозволило б виступати самостійним і, головне, самодостатнім гравцем на європейському континенті, будувати зовнішню політику як рівновіддалену від провідних центрів формування геополітики, збалансувати її по осі Брюссель – Москва – Вашингтон, інтегруватися в європейські структури, маючи при цьому тісні стосунки з Росією, Китаєм, Бразилією та Індією.

Таким чином, є підстави стверджувати, що правова ідеологія, набуваючи ознак як поточного, так і перспективного виміру, спроможна слугувати своєрідним критеріальним чинником утвердження законності і правопорядку як у стратегічному, цілеорієнтованому сенсі, так і в тактичному – реалізації ухвалених законів, засобом унормування інноваційно орієнтованого соціального простору, що не може не позначитись на статусі права як системи соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою [7, с. 5]. Саме тому *правову ідеологію доцільно розглядати як сукупність концептуально обґрунтованих ідей,*

принципів і положень, стимулів і мотивів, морально-етичних і правових норм, що сприяють зміцненню й утвердженню правомірних засад інноваційно-технологічного забезпечення функціонування держави і суспільства, позиціонування країни в європейському і світовому просторі.

Завдання правового забезпечення функціонування держави як інноваційної соціотворчої структури визначаються ефективністю її економічної та владно-розпорядницької діяльності, демократичністю політичного режиму, престижністю (сприйнятливістю) рішень і дій, здатністю до соціальної мобілізації та справедливої винагороди. Відповідно, правова ідеологія, виходячи із світового досвіду, має позиціонувати державу як сукупність певних визначальних чинників, передусім національних інтересів, соціального розвитку, демократії, соціальної мобільності та справедливої винагороди в їхній підпорядкованості інформаційно-технологічній компоненті соціальних змін як вирішальній.

Сучасну ситуацію в Україні відбивають такі ознаки, як наявність демократії та мобілізації, дефіциту соціальних реформ і винагороди. На такій основі стверджується політичний режим з дефіцитом соціальної інтеграції та інноваційного розвитку. Залежно від умов, це може бути *модернізаційний тип правової ідеології* із загрозами стагнації або демагогічного переродження демократії, очевидною кризою соціальної інтеграції, відсутньою громадянською злагодою, слабкою економікою і незадовільною винагородою. В такому суспільстві проблемою є вибір історичної перспективи, ціннісна згода й активна соціальна мобілізація задля реалізації цілей інноваційного розвитку. Така ситуація може свідчити про кризу законності. Держава спроможна набувати різних форм: національно-народної, демагогічної або розподільчої автократії. У першому випадку увага акцентується на примусовому продуктивізмі, у другому – на ідеологічній мобілізації, в третьому – на їх певній комбінації. Винагорода здійснюється штучним або корумпованим чином. Розвиток ґрунтується не на реальній співпраці суб'єктів державотворчого процесу, а на їхніх взаєминах з владою, постає як налагоджений «демократичний» контроль за розподілом.

Звичайно й інші типи правової ідеології, що побудовані за тими чи іншими ознаками та їх комбінаціями, однак очевидно, що правова ідеологія як складова загальної ідеології не тільки виробляє певне розуміння соціальної дійсності, перспектив її розвитку, а й сприяє утвердженню певного громадського порядку, пропонує цінності, ідеали, норми права, які узаasadничують Україну як країну, державу й суспільство, перспективи її розвитку [8, с. 29].

Таким чином, зазначені ознаки дозволяють не тільки визначити «міру» втручання держави в життєдіяльність суспільства, а й сприяють підвищенню ролі права та правової ідеології, визнають її соціальну й ідеологічну цінність, формують демократичні політичні режими.

Без правової ідеології тяжко сформувати соціальний потенціал підтримки курсу реформ, його критичну масу, а тим більше досягнути консолідації суспільства на засадах розуміння сутності процесу, мети та засобів реформування, у тому числі інвестиційно-інноваційних, сформувати довіру до курсу політичних змін як в Україні, так і поза її межами.

Правова ідеологія спроможна посприяти законодавчому забезпеченню науково-інноваційної політики становлення України як країни, правової держави і громадянського суспільства, суттєво посилити вітчизняну правову систему, складовою якої вона є разом із законодавством і юридичною практикою. Будучи уособленням права, правова ідеологія як сукупність пов'язаних між собою переконань, настанов, правових поглядів і норм осмислює соціальну реальність під кутом зору його нинішнього і уявного (ідеального, ціледосяжного) станів, шляхів їх досягнення, відповідно до якого формує правосвідомість суспільства, окремої особистості, сприяє утвердженню певного правового порядку, правовідносин, впливає на всі сторони соціального життя – економіку, політику, культуру, мораль, характер та особливості функціонування політичного режиму тощо. Що вищого розвитку набуває суспільство, то більшого значення надається правовій ідеології як формі унормування та закріплення принципів демократії, прав і свобод людини, рівності та справедливості. Зазначена закономірність знаходить своє змістовне втілення у функціях, що покладаються на неї: а) аксіологічній; б) мобілізуючій; в) інтегративній; г) прогностичній; д) цілеорієнтовній чи ціледосяжній, що характеризує її здатність до безпосереднього та опосередкованого (через ідеали) інноваційно-технологічного впливу на соціальну дійсність. Відповідно *правова ідеологія може бути визначена як сукупність правових ідей, теорій, поглядів і норм, які в концептуальному вимірі відображають, оцінюють та цілеорієнтують процес соціальних змін України як країни, держави і суспільства.*

Зазначене дозволяє стверджувати про нетотожність правової ідеології як моністичної, обумовленої нормою права, політичної ідеології як плюралістичної за своєю сутністю. А, відтак,

констатувати її пріоритетність щодо інших типів європейської ідеології (лібералізму, консерватизму, соціал-демократії, націоналізму тощо), її ключове значення щодо реалізації інноваційно-технологічного потенціалу України як суб'єкта світової історії.

Правова ідеологія дозволяє:

а) визначити цілі соціального розвитку, а також правові засади, інноваційно-технологічні засоби їх досягнення. Образ майбутнього має свідомо задаватися інституційною системою суспільства – освітою, наукою тощо, конструюватись соціальною практикою самодіяльного і вільного народу, суспільством у цілому;

б) закласти правові механізми регулювання відносин як усередині влади, так і суспільних відносин, правові регулятори функціонування країни, держави і суспільства як єдиного простору, який функціонує та розвивається відповідно до вимог, запитів і потреб національних інтересів. Зазначені пріоритети є природними для відкритого суспільства чи суспільства, що модернізується на засадах відкритості;

в) дати правову оцінку соціально-політичній ситуації з позиції наближення до соціальної мети, стандартів рівня й якості життя, соціального порядку і справедливості.

За умов плюралізму ідеологій, що гарантується Конституцією України (стаття 15), правова ідеологія має поставати як моністична (не плутати з обов'язковістю!) в її змістовному та функціональному підпорядкуванні торжеству норми права, зорієнтованості на мету та завдання процесу соціальних змін, засобів їх правового забезпечення тощо.

Відповідно, є підстави стверджувати, що парламент спроможний постати стратегічним законодавчим органом, сформував законодавче поле відповідно до цілей розвитку країни лише за умов відповідності права потребам розвитку суспільства, законів - праввідносинам, що склались у країні, контролю громадянських організацій, політичних інститутів, суспільства в цілому за діяльністю держави, її органів. Так само як і долати колізії як законотворчого, так і законодавчого процесу. Ці засади, як і доленосні перспективи, засоби їх досягнення багато в чому визначаються сутністю та завданнями функціонування правової ідеології як системного цілого. Йдеться, зокрема, про необхідність:

– розробки проблематики правової ідеології як засобу нормативно-правового регулювання та інноваційно-технологічного забезпечення стратегічно орієнтованих і тактично здійснюваних заходів щодо утвердження та розвитку української державності, зміцнення її міжнародного авторитету, політико-правового позиціонування в європейському та світовому просторі;

– формування вітчизняного законодавчого поля як цілісної, несуперечливої системи права, структурно-функціональної єдності його елементів, їх спрямованості на побудову в Україні інформаційного суспільства;

– забезпечення ефективності законодавства, його підпорядкування завданням формування в Україні правової держави і громадянського суспільства, самодостатньої особистості, утвердження прав і свобод людини та громадянина;

– адекватних політико-правових відповідей на виклики, ризики і небезпеки сьогодення, передусім у частині забезпечення інноваційно-технологічного розвитку України.

Список використаних джерел:

1. В опублікованому рейтингу умов для розвитку підприємництва Doing Business-2011 Україна займає 145 місце з 183 можливих. Нас обігнали практично всі країни пострадянського простору. За рівнем легкості здійснення підприємницької діяльності Україна може бути співвіднесена з такими країнами, як Гамбія та Сирія («Багнет», 15.11.2010).

2. Формування сприятливих стартових умов для розвитку інноваційно-технологічного середовища, як свідчить досвід Силіконової долини США, необхідно розпочинати зі створення належної правової бази формування малого підприємництва, передусім спрощеної системи реєстрації, доступу до публічної інформації та розроблення досконалого антикорупційного законодавства.

3. Лазарев В. В. Теория государства и права : учебник / В. В. Лазарев. – М. : 1996. – 340 с.

4. «ТСН.ua», 20.08.2009.

5. Наголошено, зокрема, на національних проектах в агропромисловому комплексі, металургійній та авіакосмічній галузях, гуманітарній політиці як своєрідних орієнтирах процесу здійснення реформ в Україні, економічного оновлення регіонів країни, утвердження цивілізованих стандартів рівня та якості життя («ЛІГАБізнесІнформ», 2.11.2010).

6. «Die Welt», 24.09.2010.

7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т.5. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. – 736 с.
8. Недюха Микола. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології / Микола Недюха // Віче. – 2009. – № 21. – С. 27–30.

**** Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувачий сектором методології Інституту законодавства Верховної Ради України.***